

RRUGË MË TË QËNDRUESHME: NJË PËRMBLEDHJE POLITIKASH PËR TRANZICIONIN E KOSOVËS DREJTË EKONOMISË QARKORE

PËRMBLEDHJE POLITIKASH

Autor: INDEP

Programi: Zhvillim I Qëndrueshëm

Publikuar: Shtator, 2023

Zhvillimi i Qëndrueshëm
Sustainable Development

Instituti për Politika Zhvillimore – INDEP

Botim i Institutit për Politika Zhvillimore (INDEP). Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Asnjë pjesë e këtij botimi nuk guxon të riprodhohet, të ruhet në ndonjë sistem të të dhënave apo të transmetohet, në asnjë formë apo mënyrë, pa pëlqim paraprak nga botuesi. Botimi mund të shpërndahet në formë elektronike, por vetëm në tërësi dhe vetëm për qëllime jokomerciale.

**Rockefeller
Brothers Fund**
Philanthropy for an Interdependent World

Kjo përmbledhje politikash është publikuar me mbështetjen e Fondit të Vëllezërve Rockefeller (RBF). Mendimet dhe pikëpamjet e autorëve nuk shprehin ose pasqyrojnë domosdoshmërisht ato të RBF.

Tabela e Përmbajtjes

Hyrje.....	4
I. Ekonomia Qarkore në Kosovë.....	5
II. Zgjidhje politikash dhe instrumentesh për një ekonomi qarkore të suksesshme në Kosovë.....	8
Rekomandime	11

Hyrje

Njerëzit janë varur nga burimet fosile dhe në përgjithësi në burime natyrore të limituara që nga Revolucioni i Parë Industrial në vitin 1700¹. Qymyri, uji, dhe avulli u përdorën për të fuqizuar prodhimin në shkallë të madhe, duke larguar botën nga bujqësia lokale e shkallës së vogël. Revolucioni Industrial i Dytë shfrytëzoi energjinë elektrike dhe benzinën, duke siguruar kështu që globalisht qytetarët të varen në burimet natyrore të limituara. Zhvillimi i komunikimeve digjitale bëri që epoka e Revolucionit Industrial të Tretë të fillonte në vitin 1950. Tani po diskutohet se bota është duke shkuar drejtë epokës së Revolucionit Industrial të Katërt. Mosha e katërt do të "sjellë qytete inteligjente që reduktojnë varfërinë dhe përmirësojnë standardet e jetesës duke optimizuar burimet alternative, të qëndrueshme të energjisë, mbrojtjen e mjedisit, procese qeveritare më të hapur dhe gjithëpërfshirë, kohezivitetin social dhe bashkëpunim që do të na bëjë më të shëndetshëm"².

Burimet e qëndrueshme të energjisë dhe mbrojtja e mjedisit duhet të jenë sigurisht një prioritet në epokën e re pas shekujve të tërë të të varurit në burimet natyrore dhe rritjes së një ekonomie lineare. Duke u mbështetur në rrjedhën parimit 'make-take-dispose', ekonomia lineare "është e dëmshme për mjedisin dhe nuk mund të furnizojë popullsinë çdoherë e në rritje të planetit tonë me shërbime thelbësore. Kjo natyrisht çon në një profitabilitet të tendosur".³

Ndërsa zhvillimi i qëndrueshëm është bërë një çështje urgjente, lëvizja drejtë një ekonomie qarkore është gjithnjë e më thelbësore.

Disa vende kanë filluar të avancojnë në zhvillimin e qëndrueshëm duke u fokusuar në metodat e ekonomisë qarkore dhe duke miratuar masa për të sfiduar çështjet që lidhen me ekonominë lineare si varfërimi i burimeve dhe ndotja. Republika e Kosovës dhe rajoni i Ballkanit Perëndimor, megjithatë, kanë bërë pak ose aspak përparim në këtë drejtim.

Ndërsa vendet e tjera po zhvendosen drejt ekonomive qarkore për të trajtuar çështjet e qëndrueshmërisë, këmbanat e alarmit duhet të bien për të gjithë akterët përgjegjës në Kosovë. Ky punim synon të adresojë këtë status quo, të identifikojë problemet që pengojnë zhvillimin e ekonomisë qarkore në Republikën e Kosovës, të identifikojë palët e interesuara dhe përgjegjësitë e tyre dhe të rekomandojë veprimet e nevojshme për të arritur hapat.

Duke pasur parasysh nevojën urgjente për zhvillim të qëndrueshëm, përqafimi i një ekonomie qarkore është gjithnjë e më imperativ. Shumë vende tashmë kanë filluar të bëjnë përparim duke miratuar praktikatat e ekonomisë qarkore dhe duke zbatuar masa për të trajtuar varfërimin e burimeve dhe ndotjen që lidhet direct me ekonominë lineare. Megjithatë, Republika e Kosovës dhe rajoni i Ballkanit Perëndimor kanë ngecur, duke shënuar progres minimal ose aspak.

Ndërsa bota zhvendoset drejt ekonomive qarkore për të trajtuar sfidat e qëndrueshmërisë, palët e interesit në Kosovë duhet të njohin nevojën e urgjente për ndryshim. Kjo përmbledhje e politikave synon të adresojë status quo-në aktuale, të identifikojë barrierat që pengojnë zhvillimin e

¹ Nicolas Davis, "What is the fourth industrial revolution", World Economic Forum, 19 Janar 2016, qasur më 11 Maj 2022. <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/what-is-the-fourth-industrial-revolution/>.

² Gulandam Khan and Dean Isreb, "101: 1,2,3... Here comes the 4th Industrial Revolution", PWC, 7 Gusht 2018, qasur më 11 Maj 2022. <https://www.pwc.com.au/digitalpulse/fourth-industrial-revolution-guide.html>.

³ Furkan Sariatli, "Linear Economy Versus Circular Economy: A Comparative and Analyzer Study for Optimization of Economy for Sustainability", *Visgrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, Janar 2017, DOI:10.1515/vjbsd-2017-0005.

ekonomisë qarkore në Republikën e Kosovës, të analizojë rolet dhe përgjegjësitë e palëve të ndryshme të interesit dhe të ofrojë rekomandime për veprimet e nevojshme për të kapur përparimet e ekonomisë qarkore globale.

I. Ekonomia Qarkore në Kosovë

Efektet e krizës globale klimatike po bëhen më të qarta dhe për rrjedhojë, diskutimet në lidhje me ekonominë qarkore janë shtuar. Ndryshe nga modeli linear, një ekonomi qarkore do të siguronte eliminimin e mbetjeve; çdo gjë e konsumuar mund të ripërdoret për të krijuar një model ekonomik “të projektuar për të përfituar bizneset, shoqëria dhe mjedisi”⁴. Ekonomia qarkore mund të provojë të jetë në gjendje të japë përfitime të prekshme dhe aftësi për të trajtuar pasojat ekonomike, mjedisore dhe sociale të një ekonomie lineare.

Tranzicioni në një ekonomi qarkore besohet gjerësisht të jetë një iniciativë kyçe për të parandaluar ndryshimet klimatike. Elementet e zgjidhjeve të besueshme për ndryshimet klimatike “kanë ekzistuar për dekada, megjithëse ato janë përpiluar vetëm kohët e fundit në kuadrin konceptual të ënjël ekonomie qarkore”⁵. Koncepti ideologjik i ekonomisë qarkore u shfaq për herë të parë në vitet 1960 dhe 1970 kur akademikët propozuan unaza “të mbyllura” për të reduktuar mbetjet industriale dhe konsumatore.⁶ Idetë në lidhje me prodhimin qarkor u zhvilluan në dekadat në vijim. Në vitin 2010, Fondacioni Ellen Macarthur u themelua me misionin për të arritur një ekonomi globale qarkore. Publikimi i këtij Fondacioni të vitit 2013 “Drejtë ekonomisë qarkore” prodhoi diagramin e famshëm “flutur”, duke shpjeguar se si mund të arrihet një ekonomi qarkore dhe duke sjellur temën e ekonomisë qarkore në çdo tavolinë diskutimi.

Prandaj, interesi akademik për ekonominë qarkore është rritur dukshëm vitet e fundit dhe është një koncept i rëndësishëm për shkencën, biznesin, qeveritë dhe mbi të gjitha institucionet si Kombet e Bashkuara dhe Bashkimin Evropian. Në vitin 2015, OKB-ja miratoi Agjendën 2030 për Zhvillim të Qëndrueshme, e cila synon të përmirësojë jetën në të gjithë globin “duke zbutur ndryshimet klimatike dhe duke punuar për të ruajtur oqeanet dhe pyjet tona”⁷. Megjithëse koncepti i një “ekonomie qarkore” nuk është përmendur drejtpërdrejtë në agjendë, ai është i rëndësishëm për shumicën e Objektivave të Zhvillimit të Qëndrueshëm, veçanërisht, OZhQ 12: “Sigurimi i modeleve të konsumit dhe prodhimit të qëndrueshëm”⁸.

Ndërsa Agjenda 2030 fokusohet gjithashtu në shëndetin dhe mirëqenien, Bashkimi Evropian miratoi Marrëveshjen e Gjelbër Evropiane në 2020, duke u fokusuar në iniciativat e politikave që

⁴ Ellen Macarthur Foundation, “The Circular Economy in Detail”, Ellen Macarthur Foundation Archive, qasur më 11 May 2022. <https://archive.ellenmacarthurfoundation.org/explore/the-circular-economy-in-detail>.

⁵ Sariatli, “Linear Economy”, 31.

⁶ P Ekins., Domenech, T., Drummond, P., Bleischwitz, R., Hughes, N. and Lotti, L. (2019), “The Circular Economy: What, Why, How and Where”, Background paper for an OECD/EC Workshop on 5 July 2019 within the workshop series “Managing environmental and energy transitions for regions and cities”, Paris, 4.

⁷ United Nations, “The 17 Goals”, United Nations, qasur më 11 May 2022. <https://sdgs.un.org/goals>.

⁸ United Nations, “The 17 Goals”, United Nations, qasur më 11 May 2022. <https://sdgs.un.org/goals>.

synojnë ta bëjnë Evropën neutrale ndaj klimës deri në vitin 2050.⁹ Objektivat janë të qarta: reduktimi i ndotjes, ndryshimi nga një ekonomi lineare në një ekonomi qarkore dhe parimi i gjithëpërfshirjes. Për të arritur qëllimet e Marrëveshjes së Gjellbër Evropiane, BE-ja planifikon të mobilizojë të paktën 1 trilion euro në investime për zhvillim të qëndrueshëm gjatë dekadës së ardhshme.¹⁰

Të gjashtë vendet e Ballkanit Perëndimor janë kandidatë për t'u anëtarësuar në BE. Pas Marrëveshjes së Gjellbër Evropiane, Deklarata e Sofjes u nënshkrua më 10 nëntor 2020. Deklarata siguroi angazhimin e 6 vendeve të Ballkanit Perëndimor për të miratuar strategji të re klimatike, duke përfshirë një angazhim për "procesin e kalimit nga një ekonomi lineare në një ekonomi qarkore"¹¹. Në vitin 2021, vendet e Ballkanit Perëndimor ranë dakord të zbatonin Planin e Veprimit të Agjendës së Gjellbër, i cili vendosi kornizën për koordinimin dhe zbatimin e Deklaratës së Sofjes¹². Plani i Veprimit përbëhet nga pesë shtylla: dekarbonizimi, ekonomia qarkore, ndotja, bujqësia e qëndrueshme dhe mbrojtja e natyrës dhe biodiversitetit. Si rezultat i këtij bashkëpunimi rajonal, Komisioni Evropian inicioi 'Planin Ekonomik dhe Investues për Ballkanin Perëndimor'. Plani synon të inkurajojë rimëkëmbjen ekonomike "të mbështetur nga një tranzicion i gjellbër dhe digjital". Deri në 9 miliardë euro grante dhe 20 miliardë euro investime mund të vihen në dispozicion për rajonin.¹³

Prandaj, Republika e Kosovës është përkushtuar ndaj Deklaratës së Sofjes dhe Planit të Veprimit të Agjendës së Gjellbër. Kjo tregon se ekziston një përkushtim i vërtetë për të ecur drejt zhvillimit të qëndrueshëm dhe adaptimit ndaj një ekonomie qarkore. Megjithatë, deri më tash Republika e Kosovës ka ndërmarrë hapa të ngadalshëm dhe një rol jo shumë aktiv në punën drejt zbatimit të Planit të Veprimit të Agjendës së Gjellbër ose më konkretisht ekonomisë qarkore përkundër financimit dhe mbështetjes së premtuar. Ekonomia qarkore, si nocion, terminologji, metodë, apo si praktikë, nuk është përfshirë në legjislacionin aktual të Kosovës¹⁴. Në raportin e tyre specifik për vendin 2020, Qendra e Trajnimeve dhe Burimeve për Avokimit shkroi se "iniciativat e ekonomisë qarkore janë të shpërndara në disa nisma të kompanive të sektorit privat, në diskutime sipërfaqësore nga organizata joqeveritare dhe me një vizion të mangët nga qeveria për ta zhvilluar këtë system të ekonomisë në vend"¹⁵. Megjithatë duhet të përmendet se në vitin 2023 Ministria e Mjedisit, Infrastrukturës dhe Planifikimit Hapësinor ka lansuar Udhërrëfyesin për Ekonomi Qarkore¹⁶. Udhërrëfyesi do të shërbejë si pikënisje për të gjithë akterët, për të vazhduar më pas edhe me reforma më të thella për të gjithë sektorët. Megjithatë, një faktor tjetër që pengon

⁹ European Commission, "A European Green Deal", qasur më 11 Maj 2022. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.

¹⁰ European Commission, "The European Green Deal Investment Plan and Just Transition Mechanism Explained" qasur më 11 Maj 2022. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_24.

¹¹ Regional Cooperation Council, "Sofia Declaration on the Green Agenda for the Western Balkans", <file:///C:/Users/Fujitsu/Downloads/Leaders%20Declaration%20on%20the%20Green%20Agenda%20for%20the%20WB.pdf>.

¹² Regional Cooperation Council, "Action Plan for the Implementation of the Sofia Declaration on the Green Agenda for the Western Balkans 2021 – 2030", qasur më 11 May 2022, <https://balkangreenenergynews.com/wp-content/uploads/2021/10/GAWB-ACTION-PLAN-Final-04.10.2021.pdf>.

¹³ European Commission, "An Economic and Investment Plan for the Western Balkans", Brussels, 6 Tetor 2020. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/communication_on_wb_economic_and_investment_plan_october_2020_en.pdf.

¹⁴ Sejdi Kryeziu, "Circular Economy Country Specific Report", ATRC Kosovo, Nëntorë 2020, 5.

¹⁵ Sejdi Kryeziu, "Circular Economy Country Specific Report", ATRC Kosovo, Nëntorë 2020, 5.

¹⁶ "Circular Economy Roadmap of Kosovo", Government of the Republic of Kosovo | Ministry of Environment, Spatial Planning and Infrastructure, qasur më 25 Korrik 2023 <https://circulareconomy.europa.eu/platform/en/strategies/circular-economy-roadmap-kosovo>

zhvillimin e ekonomisë qarkore është se nuk është një koncept i njohur gjerësisht; një studim i vitit 2019 zbuloi se më shumë se 60% e të anketuarve ose nuk kishin njohuri ose nuk mbanin në mend dicka për ekonominë qarkore. Për të zbatuar me sukses një ekonomi qarkore në Kosovë, tema duhet të vihet në ballë të diskutimeve publike.

Organizatat joqeveritare që veprojnë në Kosovë kanë bërë përpjekje për të adresuar çështjet që kanë të bëjnë me qëndrueshmërinë dhe ekonominë qarkore, për tash e disa vite. Ndoshta ngjarja më e theksuar është Java e Zhvillimit të Qëndrueshëm në Kosovë (KSDW), e cila bashkon në tavolinat e diskutimit akterë si OJQ-të, ministritë përkatëse, institucionet e tjera publike, sektorin privat, akademinë, ekspertët ndërkombëtarë dhe qytetarët që luajnë një rol jetik në nxitjen e tranzicionit drejt një ekonomie qarkore. Në vitin 2021, ngjarjet e KSDW u ndoqën nga 1000 pjesëmarrës. Edicioni i vitit 2021 prodhoi një listë rekomandimesh për të inkurajuar zhvillimin e qëndrueshëm në rajon. Për të avancuar ekonominë qarkore KSDW rekomandoi: “hartimin e një plani kombëtar të detajuar për menaxhimin e mbetjeve medicinale dhe një plan veprimi për të minimizuar ndikimet mjedisore dhe shëndetin publik nga mbetjet medicinale, rritjen e numrit të inspektorëve, rritjen e koordinimit të palëve të interesuara në qendër. dhe në nivel lokal, duke krijuar Sistemin e Rimbursimit të Depozitave dhe Përgjegjësinë e Zgjeruar të Prodhuesit”¹⁷

Megjithatë, këto rekomandime fokusohen më shumë në përmirësimin e riciklimit dhe menaxhimit të mbetjeve sesa në zhvillimin e një ekonomie qarkore. Të dyja shpesh ngatërrohen, por nuk janë të njëjta.¹⁸ Fondacioni Ellen MacArthur shpjegon: “Riciklimi fillon në fund - faza e ‘largimit’ të ciklit jetësor të një produkti. Megjithatë koncepti i ekonomisë qarkore fillon që nga hapi i parë pra për të parandaluar krijimin e mbetjeve dhe ndotjes në radhë të parë”¹⁹. Për të zhvilluar më tej menaxhimin e mbeturinave dhe ekonominë qarkore në Kosovë, duhet bërë një dallim më i qartë ndërmjet të dyjave, si dhe duhet të zbatohet Ligji më mirë dhe të bëhet ndërgjegjësimi i publikut.

Në mars të vitit 2023, udhërrëfyesi i ekonomisë qarkore u lansua zyrtarisht në Kosovë, me një plan gjithëpërfshirës që identifikon gjashtë fusha prioritare për kalimin drejt një ekonomie qarkore. Ky plan tregon se Kosova ka potencial për të përparuar në këtë drejtim, veçanërisht në menaxhimin e qëndrueshëm të burimeve natyrore, duke shfrytëzuar kreativitetin e popullatës së saj relativisht të re dhe në përmirësimin e efikasitetit industrial.

Qëllimi i këtij punimi është të rrisë ndërgjegjësimin për rëndësinë e ekonomisë qarkore si një nga blloqet ndërtuese në të gjitha nismat që lidhen me qëndrueshmërinë. Rritja e mbështetjes publike për zhvillimet e ekonomisë qarkore mund të ushtrojë presion mbi Qeverinë e Republikës së Kosovës për të ndërmarrë veprime legjislative. Për më tepër, punimi i drejtohet edhe shoqërisë civile brenda Kosovës. Edhe pse tranzicioni i suksesshëm drejt një ekonomie qarkore të qëndrueshme nuk mund të arrihet vetëm nga kontributet e këtyre palëve të interesuara. Ky tranzicion mbështetet shumë edhe në përfshirjen aktive të sektorit privat në adoptimin e modeleve qarkore të biznesit si dhe në qytetarët që përqafojnë modelet e konsumit të qëndrueshëm. Për më tepër të përfituarit nga fondet e BE-së do të nxiste inovacionin brenda entiteteve ekonomike, dhe do të ndihmonte edhe më shumë në kërkesën për llogari dhënie dhe veprim të shpejtë nga

¹⁷ “KOSOVO SUSTAINABLE DEVELOPMENT WEEK (KSDW) 2021: Recommendations & Conclusions”, KSDW, qasur më 11 Maj 2022, <https://ksdw.rks-gov.net/recommendations#kosovo-sustainable-development-week-ksdw-2021-recommendations-amp-conclusions>.

¹⁸ Irina Torres, “The difference between circular economy and recycling”, Okocentrisk, qasur më 11 Maj 2022, <https://www.okocentrisk.dk/blog/the-difference-between-circular-economy-and-recycling>.

¹⁹ EMF, “Recycling and the circular economy: what’s the difference?”, qasur më 11 Maj 2022, <https://ellenmacarthurfoundation.org/articles/recycling-and-the-circular-economy-whats-the-difference#:~:text=Recycling%20is%20the%20action%20or,created%20in%20the%20first%20place>.

institucionet qendrore dhe lokale. Duke i inkurajuar këto grupe që të vendosin ekonominë qarkore në agjendat e tyre, mund të ndërmerren veprime më shpejt dhe ndërgjegjësimi i publikut mund të rritet.

Së fundi, ky punim synon të nxisë interesin akademik lokal për aplikimin e ekonomisë qarkore në rajon. Nëse ekziston një nxitje për të studiuar dhe futur hulumtime mbi ekonominë qarkore në mesin e palëve të interesuara të lartpërmendura në Republikën e Kosovës, institucionet ndërkombëtare mund të mobilizojnë burimet e tyre për të zhvilluar më tej zhvillimin e qëndrueshëm në Kosovë.

II. Zgjidhje politikash dhe instrumentesh për një ekonomi qarkore të suksesshme në Kosovë

Ekonomia rrethore është në një fazë zhvillimi në Kosovë, për shkak të mungesës së politikës publike dhe ndërgjegjësimit të publikut. Mundësitë që Deklarata e Sofjes dhe Plani i Veprimit të Axfordës së Gjellbër mund të sjellin në Kosovë e bëjnë përshtatjen me një model të ekonomisë qarkore jetike për një të ardhme të qëndrueshme dhe të begatë. Për të arritur këtë, Kosova mund të ndërmarrë veprimet e mëposhtme:

1. **Zbatimi efektiv I Udhërrëfyesit të Ekonomisë Rrethore të Kosovës** – për të zbatuar në mënyrë efektive Udhërrëfyesin e EQ të lansuar kohët e fundit, është thelbësore të miratohet legjislacioni dhe politika mbështetëse, duke përfshirë planet e veprimit për ministritë e linjës, që mund të nxisin inovacionin dhe t'i udhëheqin institucionet larg ekonomisë lineare dhe drejt një ekonomie qarkore.
2. **Rritja e ndërgjegjësimit dhe formësimi i sjelljes së publikut ndaj një ekonomie qarkore**- duhet të jetë një detyrë e përbashkët mes Shoqërisë Civile dhe Akademisë. Shoqëria civile duhet të organizojë ngjarje dhe fushata të fokusuara në promovimin e rëndësisë së ekonomisë qarkore. Akademia duhet urgjentisht të prezantojë mësim rreth ekonomisë në të gjitha institucionet arsimore dhe të prodhojë literaturë gjithëpërfshirëse në përputhje me rrethanat. Mbikëqyrësit e arsimit duhet të kërkojnë që universitetet në procesin e certifikimit të kurseve të përfshijnë ekonominë qarkore në kurrikulat e tyre.
3. **Incentiva financiare dhe jo-financiare për bizneset** që po punojnë për të integruar një model të ekonomisë qarkore në procesin e tyre të prodhimit. Kjo mund të përfshijë bonot e gjelbra, fondet e investimeve për startup-et qarkore dhe incentive të tjera për projekte qarkore. Këto incentive mund të motivojnë sektorin privat për të kaluar drejt produkteve, shërbimeve dhe zgjidhjeve të qëndrueshme.
4. **Zhvillimi i udhëzuesve dhe standardeve për Dizajn Qarkor** : Bashkëpunimi me ekspertë, projektues dhe prodhues të sektorit privat për të vendosur udhëzime dhe standarde gjithëpërfshirëse për dizajnin e qëndrueshëm të produktit. Këto udhëzime duhet të inkurajojnë përdorimin e materialeve të riciklueshme dhe miqësore me mjedisin, dhe dizajne modulare dhe të riparueshme, dhe të promovojnë strategji të tilla si riprodhimi dhe zgjatja e jetës së produktit. Agjencia Kosovare për Standardizim duhet të marrë drejtimin

në koordinimin e kësaj përpjekjeje, duke punuar krah për krah me bizneset e sektorit privat dhe organizatat përkatëse.

5. **Nxitja e bashkëpunimit dhe shkëmbimit të njohurive:** Lehtësimi i partneriteteve ndërmjet bizneseve, akademisë, instituteve kërkimore dhe agjencive qeveritare për të inkurajuar shkëmbimin e njohurive dhe projektet bashkëpunuese të fokusuara në parimet e ekonomisë qarkore. Krijimi i platformave për ndarjen e praktikave më të mira, raste studimore dhe histori suksesi për të frymëzuar dhe edukuar palët e interesuara mbi përfitimet dhe mundësitë e modeleve qarkore të biznesit.
6. **Mbështetja e Zinxhirëve të Furnizimit Qarkor:** Zhvillimi i iniciativave për të përmirësuar bashkëpunimin dhe integrimin e zinxhirëve të furnizimit në Kosovë, duke promovuar praktika të qëndrueshme si logjistika reverse, reduktimi i mbeturinave dhe optimizimi i burimeve. Inkurajimi i adoptimit të praktikave të prokurimit të gjelbër nga organizatat e sektorit publik dhe privat për të krijuar një kërkesë tregu për produkte të qëndrueshme dhe për të stimuluar zhvillimin e rrjeteve qarkore të furnizimit.
7. **Forcimi i Infrastrukturës së Menaxhimit të Mbetjeve:** Investimi në infrastrukturën moderne të menaxhimit të mbetjeve, duke përfshirë objektet e riciklimit, vendet e kompostimit dhe impiantet e kalimit të mbeturinave në energji. Zbatimi i sistemeve efektive të grumbullimit të mbetjeve dhe promovimi i rrymave të veçanta të mbetjeve për materialet e riciklueshme, organike dhe të rrezikshme. Kjo infrastrukturë duhet të plotësohet me fushata ndërgjegjësimi për të edukuar publikun mbi praktikat e duhura të klasifikimit dhe depozitimit të mbetjeve.
8. **Zhvillimi i inkubatorëve dhe qendrave të inovacionit të fokusuar në parimet e ekonomisë qarkore:** Krijimi i inkubatorëve të dedikuar dhe qendrave të inovacionit të fokusuar në parimet e ekonomisë qarkore. Këto qendra mund të ofrojnë burime, mentorim dhe mundësi rrjetëzimi për sipërmarrësit dhe startup-et që synojnë të zhvillojnë modele qarkore biznesi. Ato gjithashtu mund të shërbejnë si platforma për bashkëpunimin dhe testimin e inovacioneve të qëndrueshme.
9. **Zbatimi i Programeve të Përgjegjësisë së Zgjeruar të Prodhuesit (EPR):** Draftimi i legjislacionit dhe rregulloreve që i detyrojnë prodhuesit të marrin përgjegjësinë për të gjithë ciklin e jetës së produkteve të tyre, duke përfshirë grumbullimin, riciklimin ose asgjësimin e sigurt. Programet EPR mund të nxisin prodhuesit që të dizajnojnë produkte me të qëndrueshme dhe të zvogëlojnë ndikimin mjedisor të mallrave të tyre.
10. **Inkurajimi i ndarjes dhe konsumit bashkëpunues:** Promovimi i platformave dhe iniciativave për ekonomi të përbashkët që mundësojnë ndarjen, marrjen me qira dhe dhënie me qira të produkteve dhe shërbimeve në vend të pronësisë individuale. Krijimi i skemave të përbashkëta për asetet me vlerë të lartë si mjetet, pajisjet dhe automjetet, duke reduktuar konsumin e burimeve dhe duke promovuar një kulturë të aksesit mbi asaj të pronësinë.

Zbatimi efektiv i Udhërrëfyesit të Ekonomisë Qarkore të Kosovës - Për të zbatuar me sukses Udhërrëfyesin e Ekonomisë Qarkore të Kosovës, është thelbësore të zhvillohen dhe të vendosen politika, ligje dhe mekanizma mbështetës gjithëpërfshirës, duke përputhur me udhëzimet e Marrëveshjes së Gjelbër të BE-së. Zhvillimi legjislativ duhet të ndjekë udhërrëfyesin e nisur në mars 2023, duke siguruar përfshirjen e koncepteve dhe terminologjisë së ekonomisë qarkore për të lehtësuar dhe stimuluar si subjektet fitimprurëse ashtu edhe ato jofitimprurëse që kontribuojnë në ekonominë qarkore. Ministrinë përkatëse mund ta ndërmarrin këtë punë legjislative, duke shfrytëzuar ekspertizën ekzistuese në shkrim dhe/ose transpozuar legjislacionin, pa implikime të rëndësishme financiare. Përveç kësaj, përditësimi i ligjit ekzistues të prokurimit (Ligji nr. 04/L-

042) mund të jetë një qasje efektive, duke ofruar përparësi për ofruesit e mallrave dhe shërbimeve që u përmbahen parimeve të ekonomisë qarkore, duke motivuar prodhuesit, bizneset dhe palët e interesuara për të përqafuar praktikatat e qëndrueshme.

Një aspekt kryesor i strategjisë së zbatimit është futja e një skeme të rimbursimit të depozitave, duke inkurajuar konsumatorët të kthejnë produktet ose paketimet e përdorura për riciklim ose asgjësim të duhur në këmbim të një rimbursimi. Kjo masë do të nxisë një mentalitet rrethor midis qytetarëve dhe do të nxisë rritjen e normave të riciklimit. Për më tepër, nxitja e bashkëpunimit ndërmjet aktorëve të ndryshëm, duke përfshirë agjencitë qeveritare, bizneset, akademinë, shoqërinë civile dhe partnerët ndërkombëtarë, është thelbësore për të krijuar një ekosistem rrethor të lulëzuar. Një bashkëpunim i tillë do të lehtësojë ndarjen e njohurive, grumbullimin e burimeve dhe bashkëkrijimin e zgjidhjeve qarkore inovative.

Rritja e ndërgjegjësimit dhe formësimi i sjelljes së publikut ndaj ekonomisë qarkore – në bashkëpunim me organizatat joqeveritare dhe institucionet arsimore. Edukimi i publikut mbi ekonominë qarkore është tepër i rëndësishëm. Prezantimi i ekonomisë qarkore në institucionet arsimore tudhëzohet edhe nga Edukimi i Gjellbër i BE-së: "Bashkimi Evropian po inkurajon sektorin e arsimit dhe trajnimit të ndërmarrë veprime për të kontribuar në tranzicionin e gjellbër dhe për të forcuar kompetencat e qëndrueshmërisë së të gjithë nxënësve"²⁰. Për më tepër, është vënë re se universitetet "luajnë një rol parësor në shtyrjen e qasjeve të ekonomisë qarkore në realitet", të cilat mund të inkurajojnë të menduarit dhe të zhvilluarit në mënyrë të qëndrueshme.²¹ Mbikëqyrësit e arsimit duhet t'u kërkojnë universiteteve në procesin e çertifikimeve të kurseve që të përfshijnë ekonominë qarkore në kurrikulat e tyre.

Duke pasur një lidhje të drejtpërdrejtë me qytetarët, OJQ-të, grupet e mendimit dhe mediat janë jetike për promovimin e ideve, inovacioneve dhe teknologjive të reja. Ato mund të promovojnë strategji të ekonomisë qarkore si në sektorin privat ashtu edhe në atë publik dhe të rrisin ndërgjegjësimin për çështjet mjedisore dhe zgjidhjet e duhura²². Organizatat joqeveritare mund të marrin fonde nga institucione të ndryshme ndërkombëtare që veprojnë në Republikën e Kosovës. Fondet janë gjithashtu të disponueshme në kuadër të Marrëveshjes së Gjellbër të BE-së me qëllim të rritjes së ndërgjegjësimit.²³

Këto opsione nuk janë të vështira për t'u përshtatur. Ato nuk kanë implikime të konsiderueshme financiare dhe ndërsa fonde të caktuara janë të nevojshme për sukses, mundësitë janë të disponueshme për të marrë fonde nga më të mëdhatë.

Incentivat financiare dhe jofinanciare për bizneset

Sigurimi i incentivave qoftë financiare apo jo financiare është një domosdoshmëri dhe pjesë integrale e zhvillimit të një ekonomie qarkore. Incentivat sigurisht që do t'i motivojnë bizneset që të hyjnë në ekonominë qarkore dhe të ndërtojnë punësim më të fuqishëm në Republikën e Kosovës. Këshilli Botëror i Biznesit për Zhvillimin e Qëndrueshëm argumenton se "iniciativa të

²⁰ European Commission, "Green education initiatives", qasur më 11 Maj 2022, <https://education.ec.europa.eu/es/node/1745>.

²¹ Ben Nunes et al, "University Contributions to the Circular Economy: Professing the Hidden Curriculum", *Sustainability* 10 (8), Gusht 2018, 1.

²² "The circular future of GCC Petrochemicals", Kearney, qasur më 11 Maj 2022, <https://www.kearney.com/chemicals/article/?/a/the-circular-future-of-gcc-petrochemicals>.

²³ "Raising awareness of circular and sustainable bio-economy", Funds for NGOs, qasur më 11 Maj 2022, <https://www2.fundsforngos.org/latest-funds-for-ngos/raising-awareness-of-circular-and-sustainable-bio-economy/>.

ndryshme mund të inkurajojnë palët e interesuara të rregullojnë mënyrat e tyre aktuale të të menduarit dhe të vepruarit, duke kaluar në një qasje më të qëndrueshme. Iniciativa të tilla nuk duhet të fokusohen vetëm në mbështetje financiare, por edhe në masat jofinanciare që hapin mundësitë e tregut për produkte, shërbime dhe modele biznesi të qëndrueshme (të tilla si prokurimi i gjelbër).

Për më tepër, shfrytëzimi i skenës fillestare të vendit në fushat e qëndrueshmërisë dhe krijimtarisë mund t'u mundësojë kompanive nga sektori kreativ t'i qasen mbështetjes ndërkombëtare përmes financimeve dhe projekteve. Duke ofruar iniciativa dhe mbështetje të tilla, bizneset do të inkurajohen të përqafojnë zgjidhje të qëndrueshme, duke çuar në qëndrueshmëri afatgjatë, përfitime ekonomike dhe rritje të fleksibilitetit. Për më tepër, nxitja e bashkëpunimit me shumë palë dhe nxitja e rritjes së TI-së dhe digjitalizimit si mundësues të qarkullimit dhe inovacionit do të nxisë më tej tranzicionin e ekonomisë qarkore.

Rekomandime

Për të avancuar me sukses praktikatat e ekonomisë qarkore në Kosovë, janë të nevojshme një sërë rekomandimesh dhe veprimesh të synuara. Ky seksion paraqet një përmbledhje koncize të rekomandimeve kryesore, të shoqëruar nga një tabelë që përshkruan afatet specifike për zbatimin e tyre. Këto rekomandime janë të dizajnuara për të adresuar sfidat unike me të cilat ballafaqohet Kosova gjatë tranzicionit drejt një ekonomie qarkore, duke shfrytëzuar gjithashtu mundësitë e paraqitura nga Deklarata e Sofjes dhe Plani i Veprimit të Agjendës së Gjelbër. Çdo rekomandim justifikohet me potencialin e tij për të nxitur zhvillimin e qëndrueshëm, për të rritur efikasitetin e burimeve dhe për të nxitur një të ardhme të begatë për Kosovën. Duke i zbatuar këto rekomandime brenda afateve të përcaktuara kohore, Kosova mund të bëjë hapa të rëndësishëm drejt realizimit të përfitimeve të një ekonomie qarkore dhe të pozicionohet si lidere në praktikatat e qëndrueshme.

Është me rëndësi thelbësore që Republika e Kosovës të ndërmarrë hapa solidë drejt zhvillimit të një ekonomie qarkore. Qeveria e Republikës së Kosovës duhet të mobilizojë ekspertizën nga institucionet relevante, të ndërtojë ekipe adekuate ndërsektorale dhe të sigurojë ose të fitojë fondet e nevojshme për ta arritur këtë. Është parësore që Republika e Kosovës, përkundër buxhetit të saj të vogël dhe prioriteteve të tjera, të demonstrojë përkushtimin e saj ndaj ekonomisë qarkore si çështje e mirëqenies politike, ekonomike dhe sociale, por edhe të përkushtohet vërtetë në zhvillimin e qëndrueshëm.

Draftimi i politikave, ligjeve dhe zhvillimi i mekanizmave të tjerë mbështetës mund të mbështesin dhe plotësojnë Udhërrëfyesin për Ekonomi Qarkore. Kjo mund të parandalojë çdo punë/projekt të dyfishtë në lidhje me studimin dhe klasifikimin e legjislacionit të BE-së tashmë të prezantuar dhe zbatuar nga vendet anëtare, me qëllim të transpozimit të tyre në legjislacionin përkatës të Kosovës.

Aktivitete që ndërgjegjësojnë dhe formësojnë sjelljen publike ndaj ekonomisë qarkore, një opsion që do të udhëhiqet nga OJQ-të dhe institucionet arsimore, dhe që mund të zhvillohet me të njëjtin ritëm si udhërrëfyesi i ekonomisë qarkore.

Agjencia për Ekonominë Qarkore në Kosovë mund të jetë mjaft sfidues për të krijuar njohuritë e duhura të specializuara dhe të kërkuara të kësaj fushe. Megjithatë, kjo nuk duhet të jetë një arsye për të hedhur poshtë këtë opion pasi njohuritë mund të merren nga brenda rajonit dhe më gjerë. Për të krijuar me sukses Agjencinë për Ekonominë Qarkore, mund të ndërmerren hapat e mëposhtëm: kryerja e një vlerësimi të plotë të nevojave, investimi në ngritjen e kapaciteteve dhe programet e trajnimit për ekspertët vendas, krijimi i partneriteteve me institucione të njohura ndërkombëtare, kryerja e aktiviteteve hulumtuese dhe shkëmbimi i njohurive me vendet e tjera, duke zhvilluar programe arsimore për të rritur ndërgjegjësimin, duke avokuar për politika mbështetëse, duke u angazhuar me bizneset për të inkurajuar adoptimin dhe duke e konsideruar agjencinë si një qendër qarkore inovative. Duke përqafuar një qasje bashkëpunuese dhe të shkëmbimit të njohurive, Agjencia për Ekonominë Qarkore mund të kapërcejë sfidat dhe të luajë një rol kyç në drejtimin e tranzicionit të ekonomisë qarkore në Kosovë, duke nxitur zhvillimin e qëndrueshëm dhe duke rritur reziliencën e vendit ndaj sfidave mjedisore.

Opsioni më i vështirë për t'u zbatuar është **ofrimi dhe krijimi i incentivave financiare dhe jofinanciare** për bizneset që angazhohen në metodat e ekonomisë qarkore. Kjo mund të jetë e shtrenjtë për t'u financuar drejtpërdrejt nga buxheti i qeverisë. Megjithatë, kjo nuk duhet t'i ndalojë autoritetet përkatëse të bëjnë mendojnë dhe të draftojnë incentiva që mund të përdoren në fazat e mëvonshme. Legjislacioni i prokurimit të gjelbër mund të futet si masa e parë jofinanciare e këtyre incentivave.

Për më tepër, qeveria mund të prezantojë incentiva financiare të tilla si ofrimi i granteve, kredive me interes të ulët ose përfitimeve tatimore për kompanitë që përfshijnë parimet e dizajnit qarkor, priorizimin e materialeve miqësore me mjedisin dhe zbatimin e iniciativave të zgjeruara të përgjegjësive së prodhuesit. Për më tepër, krijimi i një kuadri rregullator mbështetës dhe ofrimi i asistencës së përshtatur për start-up-et dhe projektet e qëndrueshme do të nxisë një ekosistem qarkor të biznesit.

Partneritetet publiko-private mund të jenë të dobishme në drejtimin e tranzicionit të ekonomisë qarkore. Bashkëpunimi ndërmjet qeverisë, bizneseve dhe organizatave joqeveritare mund të lehtësojë zhvillimin e zinxhirëve qarkorë të vlerës, praktikave qarkore të prokurimit dhe projekteve të përbashkëta qarkore. Për më tepër, rritja e ndërgjegjësimit të publikut për përfitimet e ekonomisë qarkore dhe konsumit të qëndrueshëm mund të çojë në rritjen e kërkesës për produkte dhe shërbime qarkore, duke nxitur më tej tregun e qëndrueshëm.

Zbatimi i suksesshëm i një ekonomie qarkore në Kosovë kërkon një sërë veprimesh dhe iniciativash strategjike. Ky seksion paraqet një tabelë gjithëpërfshirëse që përshkruan rekomandimet kryesore për avancimin e praktikave të ekonomisë qarkore në vend. Çdo rekomandim shoqërohet me lidhjen e tij direkte me Agjendën e Gjelbër, e cila shërben si një kornizë rajonale për zhvillimin e qëndrueshëm në Ballkanin Perëndimor dhe përafrimin e tij me Objektivat e Zhvillimit të Qëndrueshëm (OZhQ-të). Rekomandimet mbulojnë aspekte të ndryshme, duke përfshirë zhvillimin e politikave, rritjen e ndërgjegjësimit, incentive të ndryshme, bashkëpunimin, menaxhimin e mbeturinave dhe inovacionin. Duke i integruar këto rekomandime në agjendën e qëndrueshmërisë së Kosovës, vendi mund të bëjë përparim të rëndësishëm në tranzicionin drejt një ekonomie qarkore, duke nxitur efikasitetin e burimeve, reduktimin e mbeturinave dhe arritjen e qëllimeve të zhvillimi

Përmbledhje e rekomandimeve dhe nërlidhja e tyre me Agjendën e Gjelbër dhe kornizën e OZhQ-ve

Rekomandime	Nërlidhja me Agjendën e Gjelbër	Nërlidhja me Kornizën e OZhQ-ëve
<p>1. Institucionet përkatëse, Qeveria dhe autoritetet lokale duhet të zhvillojnë dhe përcaktojnë politika, ligje dhe mekanizma të tjerë mbështetës, duke përfshirë një ligj të gjelbër të prokurimit publik në përputhje me Udhërrëfyesin e Ekonomisë Qarkore në Kosovë.</p>	<p>Objektivi: Krijimi i një kuadri ligjor mbështetës dhe mekanizmave për praktikatat qarkore</p>	<p>OZhQ 9: Industria, Inovacioni dhe Infrastruktura; OZhQ 12: Prodhim dhe Konsum i Përgjegjshëm, OZhQ 13: Veprim për Klimën OZhQ 16: Paqe dhe Drejtësi, Institucione të Forta</p>
<p>2. Ndërgjegjësimi i sjelljes së publikut ndaj ekonomisë qarkore</p>	<p>Objektivi: Rritja e ndërgjegjësimit të publikut dhe promovimi i ndryshimit të sjelljes drejt praktikave të ekonomisë qarkore</p>	<p>OZhQ 12: Prodhim dhe Konsum i Përgjegjshëm, OZhQ 13: Veprim për Klimën</p>
<p>3. Incentiva financiare dhe jo-financiare për bizneset që po punojnë të integrojnë modele të qëndrueshme</p>	<p>Objektivi: Motivimi i bizneseve për të adoptuar praktika të qëndrueshme përmes incentivave financiare dhe jo-financiare</p>	<p>OZhQ 9: Industria, Inovacioni dhe Infrastruktura; OZhQ 12: Prodhim dhe Konsum i Përgjegjshëm,</p>
<p>4. Zhvillimi i udhëzimeve dhe standardeve për Dizajn Qarkor</p>	<p>Objektivi: Promovimi i dizajnit të qëndrueshëm të produktit dhe praktikave të qëndrueshme të prodhimit</p>	<p>OZhQ 9: Industria, Inovacioni dhe Infrastruktura; OZhQ 12: Prodhim dhe Konsum i Përgjegjshëm,</p>
<p>5. Bashkëpunim ndër-sektorial dhe shkëmbim i njohurive</p>	<p>Objektivi: Lehtësimi i bashkëpunimit dhe shkëmbimit të njohurive ndërmjet palëve të interesuara</p>	<p>OZhQ 17: Partneritet për Objektivat</p>

6. Mbështetja e zingjirëve të furnizimit qarkor	Objektivi: Rritja e bashkëpunimit dhe integrimi i zinxhirëve të furnizimit qarkor	OZhQ 12: Prodhim dhe Konsum i Përgjegjshëm
7. Fuqizimi i infrastrukturës të menaxhimit të mbeturinave	Objektivi: Përmirësimi i sistemeve dhe infrastrukturës së menaxhimit të mbeturinave	OZhQ 12: Prodhim dhe Konsum i Përgjegjshëm, OZhQ 11: Qytete dhe Komunitete të Qëndrueshme
8. Zhvillimi i Inkubatorëve dhe Qendrave të Ekonomisë Qarkore	Objektivi: Krijimi i qendrave për të mbështetur startup-et e ekonomisë qarkore dhe inovacionin	OZhQ 9: Industria, Inovacioni dhe Infrastruktura, OZhQ 17: Partneritet për Objektivat
9. Zbatimi i Programeve të Përgjegjësisë së Zgjeruar të Prodhuesit (EPR).	Objektivi: Kushtëzimi i prodhuesve të marrin përgjegjësinë për të gjithë ciklin jetësor të produkteve të tyre	OZhQ 9: Industria, Inovacioni dhe Infrastruktura; OZhQ 12: Prodhim dhe Konsum i Përgjegjshëm,
10. Inkurajimi i ndarjes dhe konsumit bashkëpunues	Objektivi: Promovimi i platformave të ekonomisë së përbashkët dhe modeleve të konsumit bashkëpunues	OZhQ 8: Punë dinjitoze dhe Rritje Ekonomike; OZhQ 9: Industria, Inovacioni dhe Infrastruktura; OZhQ 11: Qytete dhe Komunitete të Qëndrueshme; OZhQ 12: Prodhim dhe Konsum i Përgjegjshëm

